

ПАНАИТ ИСТРАТИ. НА ИЗТОК ОТ ЗАПАДА И НА ЗАПАД ОТ ИЗТОКА

Ghergana NACEVA

The article is dedicated to the 80th anniversary of Panait Istrati's death. It makes for a subject his publicist book "Confessions of a defeated". The other flame or 16 months in the USSR", translated in Bulgaria in 1930 and criminalized during the totalitarianism. The proposed text shows various discourses through which interpretation is trying to construct "The Case Istrati", which caused a political scandal in Europe and Stalinist Russia. In the complex mixing between biographical and documentary is claimed a polyphonic narrative which echoes the voices of historical, political and intellectual figures of the past 20th century.

The documentary layer collects many facts, statistics and polls, diary fragments, journalistic articles, analyzes and memories. This journalism weaves in a modern way plurality of opinions and points of view – these of the writers Nikos Kazantzakis, Victor Serge, Boris Suvarin, Helen Kazantzakis and the Istrati's Bulgarian translator – Ognyan Stamboliev. It articulates the involvement crisis and the party affiliation, the reversals and reorientation in the opposition "left – right" and the role of the journalism which reformulates different ideological and political myths.

Against the background of the era are situated iconic artistic minds from the East, as Maxim Gorky, and those from the West – Romain Rolland, Henri Barbusse, André Gide. All they, and their utopias and misconceptions associated with totalitarian projects, are a classic evidence of political commitment in the anxious 20th century.

The study constructs the figure of Panait Istrati as a Balkan writer with certain specific attitudes, mentalities and reflexes. His figure demonstrates the genesis of the intellectual resistance and the anger of the disappointed artistic individual, who has become a spokesman for people forced to remain silent.

The book "Confessions of a defeated..." is read through the prism of social and intellectual history, too. It is a testament to the silences and active involvement of the intellectuals in dialogue with the past through the eyes of the present.

Keywords: Panait Istrati, totalitarianism, The Case Istrati, Balkan writer

Личността на Панаит Истрати днес свързваме с критично настроените леви интелектуалци, които предпочитат да останат лоялни не към идеологическите си пристрастия, а към историческата истина; но преди всичко с кризата на ангажирането и на партийните принадлежности. От онзи момент на 16.04.1935г. в санаториума „Филарет“ в Букурещ, когато той издъхва, са изминали точно осемдесет години. В статията, писана от болничното легло и озаглавена „Обективността на независимата

комунистическа преса” /вестник „Кручада романизмулуй” („Кръстоносният поход на романизма”)/, ще прозвучат думи, приличащи на манифест и предупреждение едновременно: „Една от характеристиките на комунизма е, че той не се изчерпва с отвращението от смъртта на един честен интелектуалец”. (Истрати, 2014 :189)

Името му става популярно в България в края на 20-те и началото на 30-те години на ХХ-и век, когато в литературното пространство се вклиняват космополитната, скитническата и босяческата тематика. През 1930г. от френски е преведена публицистичната му книга „Признанията на един победен. Към другия пламък или 16 месеца в СССР”, предизвикала политически скандал в Европа и сталинистка Русия. Българската критика отбелязва, че първата част от трилогията „Към другия пламък – след 16 месеца в СССР” е дело на Истрати, а другите две – „Съветите през 1929” - на големия преводач, журналист и писател Виктор Серж, а „Гола Русия” /1929/ - на троцкиста Борис Суварин, но и трите части излизат от името на Истрати. След 09.IX.1944г. книгата е инкриминирана.

Западната лява критика в лицето на Анри Барбюс го представя като „Хайдутинът от Сигуранца” /в.”Монд”/, издание, което по думите на Ц.Тодоров проявява „дълго време снизходителност към престъпленията на комунизма” (Тодоров, 2015:109). На Изток в „Комсомолская правда” /бр.245 от 23.10.1929г./ припознава Истрати като предател и агент на румънските тайни служби „Нужно ли е да се добави, че тези гнусни лъжи на продажния писател Истрати се посрещат с бурни аплодисменти от буржоазния печат и от социалдемократите, които ги приемат като „свидетелски показания” срещу нас” (Истрати, 2014 : 14). В хора се включва и левият български печат – в „Наковалня”/1927, №103/ една бележка гласи: „Панаит Истрати остава в Русия”, а през 1934г. /№226/ същото издание помества друга бележка: „Още веднъж за мошеника Панаит Истрати”.

Този текст се опитва да конструира фигурата на балканския интелектуалец, живял и творил във Франция, чрез два дискурса – биографичен и документален. Показани са гледните точки на големия гръцки писател, поет и философ Никос Казандзакис в книгата му „Рапорт пред Ел Греко” /1984/, една любопитна женска гледна точка на съпругата му Елени Казандзакис – журналистка, преводачка и писателка в документалната ѝ книга „Трагедията на Панаит Истрати”, и на един от най-добрите му преводачи на български - Огнян Стамболиев*. За Казандзакис Панаит Истрати

е балкански ексцентрик, а „изпълнените с източно очарование приказки на Панаит Истрати” пленяват критския писател, който подчертава гръцкия произход на Истрати, чийто баща е от Кефалония. За Елени Казандзакис Истрати е източен разказвач, който „се прави на Шехеразада”, докато Стамболиев го идентифицира с един от прототиповете на „разбунтуван човек”, в който Албер Камю видя героя на бъдещата борба. Този разбунтувал се „писател скитник”, стигнал от покрайнините на Браила до Париж, отива твърде далече в своя индивидуалистичен бунт срещу „новата класа” (по определението на Милован Джилас – б.а.). За него тя е още по-циничен вариант на буржоазията.” (Стамболиев, 2014 : 11)

Биографията му се преплита с революционните движения на румънската социалдемократическата партия. Още през 1905г. Истрати взема дейно участие в протести, подкрепящи руската революция, след което е арестуван и екстрадиран от Браила. Творческият му дебют е на страниците на списание „Работническа Румъния” със статията „Хотел Режиана”, през 1910г. е секретар на Социалдемократическата партия на Румъния и активен сътрудник на левите издания „Адевъруа” /”Истина”/ и „Диминяца” /”Утро”/ на Константин Миле, а в „Работническа Румъния” се подписва с псевдонима „Истрян” /”Дунавец” – от латинското Истър (Дунав)/. През 1912г. е секретар на съвета на социалистическото издателство и редактор на вестник „Работническа Румъния”, участва в конгреси на Съюза на синдикатите и на Социалдемократическата партия.

Обладан от пътешественически дух, кръстосва държави от Близкия Изток – Египет и Сирия, както и Гърция, и навсякъде е черноработник. Измъчван от туберкулоза, той се лекува в Лозана, където случайността го среща с журналиста Жозуе Йехуда, който го запознава с творчеството на Ромен Ролан. В Женева Панаит Истрати публикува в швейцарското списание „Ла Фьой” свои статии. По това време той се опитва да установи връзка с Ромен Ролан и му пише: „Един човек на прага на смъртта Ви моли да изслушате изповедта му”/ писмото не е получено/. През 1921г. пише второ отчаяно писмо до Ромен Ролан и прави опит да се самоубие в парка „Албер” в Ница. Полицията открива в дрехите му писмото и го изпраща до вестник

„Юманите”, а оттам го предават на Ролан. Срещата на Истрати с изтъкнатия лев френски писател е фатална, Истрати започва да пише на два езика за две литератури – румънската и френската. Когато през 1923г. излиза неговият роман „Кира Киралина”, предговорът е от Ролан и носи заглавието „Един Горки от Балканите”. Парижкото издателство „Ридер” в колекцията „Съвременни френски белетристи” издава „Кира Киралина”. Истрати става популярен във Франция, сътрудничи на „Европа”, „Кларте”, „Пари соар”, „Нувел ревью франсез”, включва се в юбилеен том в чест на Ромен Ролан “Liber amoricum”.

Заради участието си в левите движения на Румъния и Франция, като представител на левия печат е поканен в Москва /1927/ за честване на десетгодишнината от Октомврийската революция. До 1928г. той пътува из СССР и публикува в „Монд”, „Ревю Йоропеен” и „Юманите”. Истрати се прехласва от идеите на революцията, нарича Русия „Меката на комунизма”, „зарята на Изтока”. В очите на руския интелектуалец Виктор Серж Истрати не познава марксизма, идеите му са неясни и архаични, „хуманитарен архаизъм, далеч от теорията”. Ако днес се опитаме да прочетем визиите на Истрати за сталинистка Русия чрез изследването на Ц. Тодоров „Тоталитарният опит. Човешкият отпечатък”, ще забележим, че той носи една характерна черта, присъща на интелектуалците и от Изток, и от Запад след Първата световна война. Те яростно пледират за нов колективитет, а са ярки индивидуалисти, които трудно си вписват в колективистичните идеологии на тоталитарните режими. Това, което разгневява Истрати, е реалният живот в Русия, населението е обречено на глад, мизерия и невежество. Тежките условия на работа и живот довеждат до болести и ранна смърт. Писателят забелязва социалната нищета, тежките условия, липсата на жилища, което принуждава хората да спят по паркове, гари и складове, ширят се алкохолизъм, разврат и паразити. Ужасяваща картина са домовете за изоставени деца – недохранени, мръсни и облечени в дрипи.

Свободният дух на Истрати се сблъсква с тоталитарните принуди, в началото той не долавя фалша, защото не говори езика и винаги е придружаван от гид, който селектира информацията. Конструираният от него профил на Горки е илюстрация на сторените от интелектуалците компромиси през трагичния XX-и век. Цялото му поведение е типично за интелектуалец в услуга на властта. По-късно Истрати ще определи Горки като „лицемер” и „писател на режима”, по повод на статията му в „Правда” от 26.09.1929г., която

напада западните дяснонастроени интелектуалци: „... злонамерените писатели в западната преса”, които уличават в антисемитизъм руските писатели и се пита дали този човек живее в тази страна, или някъде другаде.

Благодарение на книгата на Истрати „Признанията на един победен”, читателската публика се запознава с една емблематична фигура в световното комунистическо движение, която винаги е била тактично заобикаляна от българските историци – българина Кръстьо /Кристиян/ Раковски (племенник на Г.С. Раковски). По това време той е отзован като посланик на Русия в Париж и скоро след това изпада в немилост. За да му помогне, като негов сънародник Истрати пише за „Огонек” очерк за Раковски /1927/, но той не излиза. Това поражда яростната съпротива на разочарования социалист: „Що се отнася до мен, моите противници би трябвало да разберат, че дори ако искат да подготвят нова версия на болшевизма, в мое лице те ще срещнат един неумолим враг, един враг самотен и готов да умре за онова, в което вярва...Казват ми ,че тази свобода на словото била вредна за Революцията. Аз пък ще кажа: тиранията е тая, която убива.” (Истрати, 2014 : 77) Интелектуалецът и космополит Раковски е включен от Истрати в различни контексти – политическият го полага в орбитата на ангажменти, свързани с международни лидерски фигури – Плеханов, Вера Засулич, Акселрод, Роза Люксембург, с които Раковски е дружал по време на следването си в Швейцария, а научният контекст го вписва в университетските среди на Германия и Франция – в Монпелие защитава докторска дисертация по медицина и е приет в кръга на френските социалисти: Антоан дьо Монзи (един от биографите му), Юбер Ла Гардел, Емил Бере. Интелектуалният контекст го разпознава като писател и журналист – Раковски финансира руския социалдемократически вестник „Искра”, основан от Владимир Улянов и публикува в него с псевдонима Инсаров. Сътрудничи на големите социалдемократически издания в Европа, пише книги за Франция, Румъния и за Метерних. Във вестник „Юманите” огласява метежа на броненосеца „Княз Потьомкин Таврийски”. Говори свободно шест европейски езика, през 1905г. завършва право във Франция, завръщайки се в Румъния е депортиран и така приема френско поданство. Истрати проследява извървените от него пътища,

свързани с политически ангажимент – влиянието на Лев Троцки за преориентацията му. Във фрагмент от биографичната книга на А. дьо Монзи, Раковски изповядва: „За разлика от Омир, за честта да не бъде мое родно място, са се борили две страни – Румъния и България”. (Истрати, 2014 : 31) Фактографичният пласт показва различните употреби и прочити на историята на парадигматичния ляв интелектуалец – през 1919г. инициира създаването на Коминтерна, Ленин го цени високо и му поверява ръководството на Украйна. Текстът на Истрати го представя като българо-румънец, почти французин, истински западноевропеец със силно лоби в Европа. По-късно, след „голямата чистка” в СССР е обявен за враг, съден като троцкист, изпратен на заточение в Астрахан, разстрелян е по заповед на Сталин на 11.09.1941г.

Наративът смесва прецизни статистики, извадки от водещи руски издания – „Правда”, „Красная газета”, „Труд”, „Известия”, „Зарята на Изтока”, социологически проучвания, разкази на работници: „Целта на тези редове е не да предостави готова рецепта, нито да се защити някаква дисертация. Авторът иска само едно: да опише живота на народните маси днес в Съветска Русия, като формулира и някои идеи, които да постави за обсъждане от читателя.” (Истрати, 2014 : 159) Книгата „Признанията на един победен” повдига проблема „съветска Русия през западния светоглед”, видим във всички европейски културни истории: „С изключение на един тесен кръг от фанатизирани поклонници, щедро платени от властта, здравомислещите и честни хора на Запад не вярват на СССР.” (Истрати, 2014 : 157) Разкрит е манипулативния медиен механизъм на „комунистическата международна преса” – чрез фалшиви информации, неверни статистически данни, говори се единствено за растеж, независимо от реалните цифри, сравнява се ръста с предвоенната 1913г., когато Русия е била една от най-изостаналите в Европа. Книгата е сериозен принос както към историята на идеите, така и към интелектуалната история.

Панаит Истрати вижда Русия с две лица, едното е рекламно и парадно, а другото – злокобно и безчовечно. Дългите маршрути, които предприема от Москва и Ленинград, през Мурманск и Архангелск до Ереван и Баку му разкриват една страна, в която свободата е еретично понятие: „Цяла Съветска Русия се е превърнала в един огромен затвор. Тук дори не можеш да пътуваш свободно, без разрешение, без открити листове, много от селяните нямат паспорти и са закрепостени като роби към кооперативите, наречени

кооперативни стопанства или „колхози“. А това, че не са кооперативни и не са собственост на отделните хора, е съвсем ясно. Те са просто на държавата, която ги експлоатира, като оставя онези, които работят в тях, просто да мизерстват и дори да гладуват. Тази държава някой ден сигурно ще рухне...” (Истрати, 2014 : 181)

Интелектуалецът не скрива изкушенията на комунистическата подкупност към неговата особа, цялото му творчество е преведено на руски, за което са му изплащани авторски права, някои от новелите и романите му са филмирани, което му позволява да финансира продължителните си обиколки из Русия. Книгата разбулва не толкова ужасите на сталинизма /Историята вече достатъчно е писала за това/, но тя показва каква е ролята на западните леви интелектуалци за зараждането на тоталитарния проект, за който те имат утопични представи, техните етични избори, както и синтеза между индивидуално, биографично и политическо. Това позволява да приближим интелектуалния образ на Никос Казандзакис. Тук гледните точки са две – на верния другар и съмишленик, какъвто го възприема Истрати, и през погледа на дисидента Виктор Серж /личен преводач на Ленин/: „Във времето, когато Истрати започна да се чувства вътрешно раздвоен, Никос Казандзакис, напротив, продължи да одобрява режима. А след десетина години дори започна да възхвалява диктатурата на генералисимус Франко в Испания.” (Истрати, 2014 : 35) Много по-артистично и фриволно ще опише сблъсъка Истрати-Казандзакис Елени Казандзакис: „През пролетта на 1929г. напуснахме Съветския съюз без да се сбогуваме помежду си. Панаит ни беше сърдит, че с Никос не сме действали достатъчно енергично срещу бюрокрацията на Сталин.” (Казандзакис, 2014 : 160)

В началото двамата балканци изпращат поредица възторжени статии за „Нувел литерер“, имат намерение в съавторство да напишат книга за Русия, но пътищата им се разделят окончателно. Това, което е особено ценно за съвременния читател, е да проследи хроникално как болшевизма в своя зародиш е бил подкрепян от левите западни интелектуалци. Истината за Русия обаче я казва човекът от Изтока. Ролята на конформист успешно изиграва и Ромен Ролан, който разубеждава Истрати да не публикува писмата

до ГПУ, в които са регистрирани недъзите на режима и тежките държавни проблеми. Само Истрати има куража да съветва ГПУ да се откаже да преследва опозиционерите - троцкисти. За Ролан обаче това са „забележителни и наивни послания”, почти иронично той ги определя като „свещени”, но вижда мястото им в „архива на вечната революция, в златната й книга”. Демагогията му достига своята кулминация, когато трогателно-сентиментално го увещава: „Ние Ви обичаме, драги Панаит Истрати, и ще Ви обичаме още повече заради всичко, което сте написали, в т.ч. и тези писма, но моля Ви, не ги печатайте.” (Истрати, 2014 : 38) Ако писателите са съвестта на своето време, посланици между властимащите и останалите обществени слоеве, каква е историческата роля на Ромен Ролан? Такива са свидетелствата за мълчанията и активните позиции на интелектуалците, които начеват разговора с миналото през погледа на настоящето.

От тази болезнено-искрена книга като из тайни и заключени зали изскачат имената на европейските писатели с техните предателства и заблуди. Гласът на руския интелектуалец Борис Суварин долита до нас през годините: „Моят приятел Жан Берие, на когото разказах за проекта „Досие” (намерението на Истрати да се публикуват във Франция документални материали за положението в Русия – б.а.), реши да ми помогне. Всяка вечер той четеше написаното от мен през деня, и подкрепяше и ободряваше с думи и жестове...Можех ли тогава да допусна, че този човек след десет години ще стане поклонник на Адолф Хитлер, че Сталин през това време ще е съюзник на Фюрера, а Никос Казандзакис ще пее химни в чест на Франко?” (Истрати, 2014: 43) По ирония на съдбата именно Берние е кръстник на заглавието „Голата Русия”, което Борис Суварин в началото не харесва, но впоследствие не променя.

Трилогията презентира три емблематични имена на Изтока – това на Панаит Истрати, лингвиста Виктор Серж /автор на разкази, новели и пиеси/, преследван от Сталин, изключен от комунистическата партия и Третия интернационал, „по обвинение в недисциплинираност и липса на конформизъм”, заточен в Сибир, по-късно политически изгнаник в Париж. Третият е Борис Суварин, сподвижник на Лев Троцки. За да ги спаси от преследването на тайните служби, Панаит Истрати поема моралната отговорност да озвучи своето авторство. Виктор Серж свидетелства: „Смъртта на Ленин откри пътя на две главни фракции, претендиращи за върховната власт над едно огромно многомилionenно население” и още: „Срещу

олигархическата групировка на грузинския сатрап Сталин се изправи една легална опозиция. Главният изразител на нейните възгледи беше Лев /Леон/ Троцки.” (Истрати, 2014 : 24)

Става ясно, че сме изправени пред една полифонична публицистика, където отехтяват гласовете на левите източни и западни интелектуалци, с техните идеологически пристрастия, общите места и съществените различия. Идеята за нейното раждане е на Панаит Истрати, за Борис Суварин е „разнородна и нелогична”, но тя е модерен документален многогласен разказ от свидетелски показания, придружен от един журналистически проект с цел да постигне огромна публичност. Възмущението си Б.Суварин изразява шумно пред Истрати: „- Но това е истински абсурд! Три различни книги на една и съща тема, различни стилове, в това число и две досиета! Това ще е същинска какофония! През живота си не съм виждал подобно нещо!” (Истрати, 2014 : 42) Трилогията учленява една тенденция в революционната модерност. Разрушаващата авангардност рефлектира и върху литературата, като дава превес на журналистиката. Ц.Тодоров отбелязва, че Маяковски манифестира в своята автобиография, че е противник „на измислицата и естетизма” и се застъпва за „пропагандата, за една качествена журналистика и за хрониката”. (Тодоров, 2015 : 188)

Историята, предизвикала сензация в руската и френската преса и станала известна под името „Делото Русаков”, е една от причините за унищожаването на Истрати от левите интелектуалци и преосмисляне на политическата му ориентация. Днес през нашия поглед това е обикновен битов скандал, който се трансформира в идеологическа инсинуация против стария болшевик Русаков, раздухана от изданията „Ленинградская правда” и „Литературная газета”. Писмото му до московската „Правда” е изпълнено с решителност: „Ще разоблича вашето лицемерие, вашата низост”. (Истрати, 2014 : 126)

Решителността и хладнокръвието на Истрати сериозно стресват Виктор Серж: „Браво! Досега никой не се е осмелил да ругае властта публично. И това сега се пише на мой гръб. Чака ме Сибир”. (Истрати, 2014 : 126) Статията му до „Комсомолская правда” не е публикувана, но затова пък влиза

в книгата му. За историческата документалистика Истрати оставя незабравими образи /онова, което отсъства от учебниците и историите/. Как щяхме да знаем, че Калинин е „неврозен мужик, но умее да изслушва и знае кога и как да попита”, но като всеки сталинист е циник. Той резолира молбата на Истрати случаят да бъде разгледан, което не му пречи да бъде безпardonен: „И да знаете, че когато приемам на главното стълбище, което не се случва почти никога, го правя, за да хвърля прах в очите на такива като Вас”. (Истрати, 2014 : 135) Случаят Русаков отваря очите на Панаит Истрати и той изрежда пред погледа на читателите бюрократи-чекисти, партийни секретари, продажни журналисти, безразлични комисари, фабрични комитети, които скалъпват грозни лъжи и лепят етикети като: „контрареволуционери”, „врагове на Партията”, „черносотници” и други безсмислици. Истрати провежда анкета във фабриката, където е работил стария Русаков, но и тя завършва с провал. Директорът буди отвращение в очите на писателя: „Този директор беше просто една свиня – отгоре до долу; с огромен корем и тъпа муцуна”. (Истрати, 2014 : 141)

Срещите му с Калинин, Комаров, прокурора Криленков, редактора Рафаил, са безрезултатни, Истрати заплашва, че ще сезира съда на Коминтерна. Цялото семейство Русакови са осъдени на принудителен труд и затвор. Всичко по-нататък е разказ на Виктор Серж, по натюрел френски писател, който ще изобличи големите леви писатели и симпатизанти на сталинизма, като А. Барбюс и Р. Ролан, без да пести вулгарни квалификации и определения. Най-напред тази типично тоталитарна злокобна машинация Истрати печати в „Нувел ревью франсез” под заглавие „Делото Русаков”, включена по-късно в книгата му „Към другия пламък”. Тя дава тон на истерията, с която е нападат Панаит Истрати, хорът от враждебни гласове и омразата. Руският дисидент В. Серж пише: „Пределът на подлостта и мерзостта достигна Анри Барбюс, една платена от съветската власт проститутка, автор на една отвратителна биография – ода на Сталин”. По-нататък омразата на Серж се сгъстява - интелектуалното и морално падение на този мислител-индивидуалист (Барбюс-б.а.), станал и той сталинист, лъсва в писмото му до Жана Геено, в което твърди, че съавторите на трилогията са се скрили „под плаща на Истрати”. (Истрати, 2014 : 45-46)

Книгата на Истрати продължава да разпалва дискусии и коментари дълго след неговата смърт. Тя ще коригира определени обществени представи за публичните образи на Р. Ролан и А. Барбюс. Доказателство за

това е писмото до Бенедето Кроче /1919/, в което Жорж Сорел ще отбележи: „Прочетох манифеста на Ромен Ролан. Особено ме порази прекалената гордост и самомнение на този човек, които на моменти го правеха несимпатичен. В действителност Ролан не беше извършил никакви особено велики дела, нито бе написал никакви шедьоври, за да си позволява да говори като пророк, вдъхновяван от Бога и Духа на вселената, какво бе направил той за човечеството, за всички хора на планетата?” (Истрати, 2014 : 46) Сорел вижда лицемерното поведение на Ролан, ненавистта му към Ленин, писмата от Горки, които потвърждават тези схващания, публичния му дебат с А. Барбюс, отказа му да участва в една от инициативите на прокомунистическото списание „Кларте”. Метаморфозите на Ролан продължават чрез сближаването му с Москва, солидаризирането му със сталинизма, като в същото време не скрива възторга си от Ганди, който пък е привърженик на „реформите на Мусолини”. Привлечен е дневника на Ролан от военните години, който го разкрива като юдофоб. В „Панаир на площада” той напада Леон Блум с расистки квалификации, за което е приветстван от Кремъл.

Рязко са очертани на фона на епохата моралните профили на хората, разгромили Панаит Истрати. Не му прощава и троцкистката Магдалена Марк в „Бюлетин” (Contre le contrant, № 38). Тя озаглавява статията си „Не така, Истрати!” Особен интерес за нас представлява симетризирането на Истрати с писателя-нобелист Андре Жид. Общото между тях е съвестта и искреността, с която пишат. Отначало Жид е „спътник на комунизма”. Една година след смъртта на Истрати той посещава СССР. Негов преводач и гид е известният журналист Михаил Колцов /по-късно убит от Сталин/. Книгата на Жид „Завръщане от СССР” има няколко тематични ядра – осъждането на лъжата, на лакейщината, на несправедливостта, политическите убийства, присъщи на грузинския сатрап. Но това, което го отвращава е, че Русия преследва другомислещите, различните, хомосексуалистите /какъвто е Жид/. За разлика от Истрати, той е убийствено откровен, че ако тази страна се развива все в тази посока, в нея ще има три категории хора: „палачи”, „приспособленци” и „жертви”. Без екстази, но и без утопии, без маска и с нескрита ирония той като протестант вижда Русия именно такава. В сборника от 1950г. „Богът на

мрака”, в резюме Жид ще напише: „На социалната стълба в тази страна се ценят най-високо най-страхливите, най-подлите, най-жалките и недостойни хора”. (Истрати, 2014 : 53) Като четем днес това, можем да си дадем сметка като източноевропейци за наследството, завещано ни от комунизма.

Виктор Серж е първият, който описва живота на Панаит Истрати: „Бях свидетел на преследванията и обругаването, на които бе подложен Панаит Истрати – отядно и отляво до смъртта си през 1935г. Те помрачиха последните години от живота на този човек – така добър, щедър, искрен, емоционален, чувствителен. Подобен на Дон Кихот, търсещ истината и правдата през целия си живот”. (Истрати, 2014 : 57) Името на Панаит Истрати продължава да вълнува френското общество. През 1968г. излиза биографията на Едуард Рейдон „Панаит Истрати, гениалният скитник” и монографията на Йон Капатина „Панаит Истрати” /Париж, 1941/, както и написаната с финес документална книга на Елени Самиос Казандзакис „Истинската трагедия на Панаит Истрати”. Тези произведения го реабилитират, творчеството му става тема на дисертации, като тази на Моника Жугрен /1970/, озаглавена „Панаит Истрати, магарешки бодил без корени”. През 1969г. в Париж се учредява асоциация „Приятели на Панаит Истрати”, която издава списание „Тетрадки”.

Големият урок на „случая Истрати” показва как интелектуалците от Изток и от Запад са сложно въввлечени в лабораторията на тоталитарните режими. Книгата на Реймонд Арон „Опиумът на интелектуалците” /1955/ блестящо го потвърждава, посочвайки причините, поради които комунизмът обсебва въображението на западната интелектуалност. В „Архипелаг ГУЛАГ” Солженицин развенчава илюзиите на френската левица, която си затваря очите за концлагерите в Русия в името на някакъв възвишен идеал. (Тодоров, 2015 : 109)

Къде да позиционираме днес „победения Истрати”, на изток от Запада, или на запад от Изтока, нали самият той писа: „Хората на Балканите, от които съм и аз, сме различни от тези в Русия или във Франция.” Вероятно той обитава полетата на тревожната интелектуална мисъл на изминалия ХХ-и век. Надежда, заключена в посланието от предсмъртното му писмо до Казандзакис: „ще остана някъде в ефира с лист хартия и перо и ще продължа да пиша...” (Казандзакис, 2014 : 165)

Бележки

*Книгата на Панаит Истрати „Признанията на един победен. Към другия пламък или 16 месеца в СССР” е преиздадена след 10.XI.1989г. (2014) в превод на Огнян Стамболиев; книгата „Трагедията на Панаит Истрати” от Елени Казандзакис излиза за първи път едва в 2014г. пак в негов превод.

Истрати, П. (2014) Признанията на един победен.Към другия пламък или 16 месеца в СССР. Издателство Авангард принт, София

Казандзакис, Е. (2014) Трагедията на Панаит Истрати. Издателство Авангард принт, София

Казандзакис, Н. (1984) Рапорт пред Ел Греко. Издателство Народна култура. Поредица „Извори”, София

Стамболиев,О. (2014) Панаит Истрати – един дисидент преди всички.(предговор) В: П. Истрати. Признанията на един победен. Към другия пламък или 16 месеца в СССР. Издателство Авангард принт, София.

Тодоров, Ц. (2015) Тоталитарният опит. Човешкият отпечатък 1. Издателство „Изток – Запад”, София